

Ruimtelijke ordening: *Lebensraum* voor Nederland

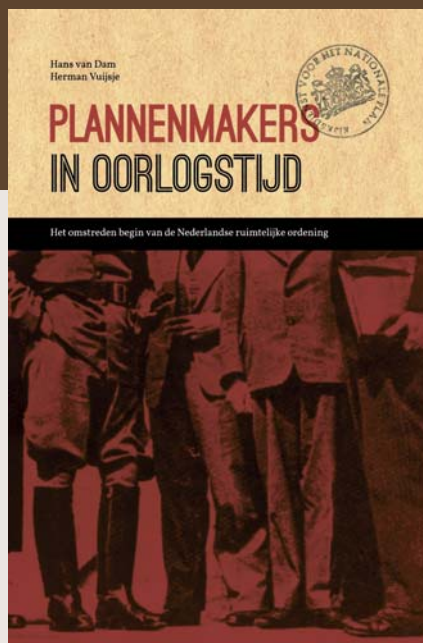
Dam, H. van & H. Vuijsje. *Plannenmakers in oorlogstijd. Het omstreden begin van de Nederlandse ruimtelijke ordening*. Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 64 p.

Planologie op het niveau van het land als geheel begon in Nederland in mei 1941. Toen werd de Rijksdienst voor het Nationale Plan (RNP) ingesteld. Heel lang had men het bij de dienst en zijn opvolgers liever niet over dat begin en over de eerste jaren erna. Dat is nu veranderd. Het ministerie van VROM gaf opdracht die geschiedenis alsnog te schrijven. Het mooi uitgegeven en geïllustreerde *Plannenmakers in oorlogstijd* is het eerste resultaat. Het verscheen onder het nieuwe gesternte van het ministerie van Infrastructuur en Milieu en is geschreven door een oud-medewerker (Hans van Dam) en een auteur/journalist die goed thuis is in de ruimtelijke ordening (Herman Vuijsje).

Gewetensvraag

De lange verheimelijking van het verleden heeft natuurlijk te maken met de gewetensvraag: zijn er met het instellen van de RNP onder Duits gezag en in het functioneren onder de bezetting vuile handen gemaakt? Werpt de vroege historie geen smet op het blazen van de later zo glorieuze beroepspraktijk?

Deze publicatie geeft het begin van een antwoord. Ze onthult geen grote schandalen, maar is wel ontvullend en meerledig. De instelling van de RNP volgde eigenlijk de vooroorlogse adviezen van een Nederlandse staatscommissie, al werd de dienst in de autoritaire vorm gegoten die bij de nieuwe bestuurspraktijk paste. De Nederlandse en Duitse inzichten over de ruimtelijke inrichting en sturingsmechanismen ontlieden elkaar niet veel. Onderdeel van de gezamenlijke inzichten was de nadruk op een studieuzen en daarmee langdurige voorbereiding van het ontwerpplan. De voorbereidingen duur-

den gelukkig langer dan de bezetting, zodat de dienst zich niet ernstig in de vingers kon snijden. Bij Rijkswaterstaat, die voor de bezetter nuttige kennis en materiaal in huis had, was dat wel anders.

De kleine RNP had geen joodse medeburgers in dienst. Die waren, toen men personeel ging werven, al uit het economische leven verwijderd. De dienst ontsnapte door de late oprichting aan dit gewetensprobleem. Daarbij – maar dat gold voor alle overheidsdiensten – was de bezetter er in beginsel op uit Nederland geleidelijk in te palmen en niet abrupt zijn macht te tonen. Bovendien had de RNP het getroffen met zijn directe Duitse partner. Hermann Roloff was een nazi die hield van het vak en die de Nederlandse deskundigheid waardeerde.

Raumordnung

Niettemin blijven er pijnlijke punten. Nog het minst, maar symbolisch onprettig, is de gedachte dat het begrip 'ruimtelijke ordening' waarschijnlijk door Duitse hand in het instellingsbesluit is beland en daarna in de Nederlandse praktijk wijd verbreid is. Echt pijnlijk is de geschiedenis rond de spoorafkapping naar Westerbork zodat de joden van daaruit direct konden worden afgevoerd. Het bestaande gemeentelijke plan van Beilen werd voor de spooraanleg terzijde geschoven. De burgemeester, die klaagde over de nadelen voor de landbouwgrond en de aantasting van het getroffen natuurschoon, werd door de directeur van de RNP gerustgesteld. De Duitsers verzekerden dat het om een tijdelijke voorziening ging.

De planologie van Nederland begon onder de Duitsers in mei 1941

Interessant is de macrodiagnose die aan het ontwikkelen nationale plan ten grondslag lag. De RNP was ervan overtuigd dat de groeiende Nederlandse bevolking te kampen zou krijgen met een steeds nijpender tekort aan grondgebied. Bovendien was die bevolking veel te ongelijk over het land gespreid. Daar moest wat aan gedaan worden. Die overtuigingen hielden tot ver na de oorlog stand. Ze waren ook al veel ouder en vormden een drijfveer voor de Zuiderzee-inpolde-ring. De analyse van Nederlandse planners was niet wezenlijk anders dan die van de Duitse collega's. Ook de *Raumordnung* veronderstelde een tekort aan *Lebensraum*. Alleen gingen de Duitsers een stap verder: ruimtenood legitimeerde oorlog.

De Nederlandse rijksplanologen hadden tegen het eind van de oorlog veel minder scrupules om de eigen ruimtenood te lenigen door annexatie. Binnen de RNP ontstond een warme interesse om een deel van Duitsland in te lijven. Die uitte zich (overigens zonder uitputtende *surveys* en andere wetenschappelijke voorbereiding) in een serie min of meer vergaande plankaarten die stroken Duits grondgebied voor Nederland claimden. Deze interesse was ook te vinden bij andere rijksdiensten, zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek. De Nederlandse annexatieplannen bleven gelukkig papier, van tafel geveegd door hogere machten (zie pag. 6). Maar zij tonen een griezelige gelijkheid met het Generalplan Ost, dat Berlijnse planners (waaronder Walter Christaller) in de oorlog had beziggehouden. Ook met de Nederlandse planners was daarover van gedachten gewisseld. Het ging om de herinrichting van de door Duitsland veroverde gebieden in Oost-Europa. Herovering door de Russen voorkwam de realisatie van het plan – al was de eerste stap, de verdrijving en vernietiging van niet gewenste bevolkingsgroepen, wel gezet.

Plannenmakers is zolang de voorraad strekt kosteloos verkrijgbaar via ria.klijndijk@minienm.nl. Hans van Dam werkt aan een dissertatie over dit onderwerp. Zolang die niet verschenen is, kunnen geïnteresseerden terecht in *Rule and Order. Dutch Planning Doctrine in the Twentieth Century* van A. Faludi en A. van der Valk (Kluwer 1994, p. 68-80), *Ruimte voor een nieuwe tijd* van Koos Bosma (NAi 1993, p. 291-325), en in een bijdrage van Faludi aan een bundel over ruimtelijke planning in nazi-Duitsland: *Vom Dritten Reich zur Bundesrepublik* (2009, besproken in *Geografie*, januari 2010).